

Nekula, Marek

[Žena - jazyk - literatura: sborník z mezinárodní konference, Ústí nad Labem 3. až 5. září 1996. Sestavila Dobrava Moldanová]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1998, vol. 47, iss. A46, pp. 215-219

ISBN 80-210-1796-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100334>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a snižuje jejich identifikační hodnotu. Studie však pomíjí fundamentální práci Jürgena Warmbrunna *Englische lexikalische Entlehnungen im Wortschatz der tschechischen Gegenwartssprache* (Münster 1994, 406 str.; viz recenzi Z. Hladké v SPFFBU, A 43, 1995), která podává zajímavý pohled zvenčí, a tedy oproštěný od domácích názorových stereotypů.

Zasvěcená studie Rudolfa Šrámka o exonymech, tj. adaptovaných zeměpisných jménech, v bohatství citovaného a analyzovaného materiálu dává poněkud zaniknout početné vrstvě stabilních exonym slovanických, jako *Bělehrad, Lodž, Osvětim, Petrohrad, Štětín, Vratislav* aj., i jiných, jako *Královec, Litva, Lotyšsko* apod. — *Multany* nemusí být zcela umělým názvem Moldávie, jak svědčí název *multánky* (z toho nč. *moldánky*) jako pojmenování hudebního nástroje přineseného k nám z východu valašskou kolonizací. Šrámkův diachronní exkurz vítaným způsobem dokumentuje odraz dávných kulturních styků v této složce pojmenování.

Závěrečná stať Jiřího Krause Jaká je čeština v letech devadesátých přináší jednak výsledky nepřilíš šťastně formulované ankety, v nichž se spíš odrážejí generační stereotypy, a pak shrnutí aktuálních problémů plynoucích ze současné situace. Jsou to především: významně zvýšené kontakty s jinými jazyky, potřeba zlepšit výuku cizích jazyků a posílení mluvené složky při výuce češtiny, možné budoucí omezení funkce češtiny v důsledku vstupu do NATO a Evropské unie a konečně naléhavá potřeba zdokonalení právního a administrativního jazyka.

Ač je přístup jednotlivých autorů studií někdy odlišný, tvoří sborník přesto soudržný celek, který úspěšně plní předsevzatou úlohu „charakterizovat jazyk malého národa uprostřed transformující se a integrující Evropy“. Naše nečetné připomínky chtějí snad jen inspirovat k dalším zamýšlením na toto téma.

Dušan Šlosar

Žena — jazyk — literatura. Sborník z mezinárodní konference. Red. *Dobrava Moldanová* a kol. Ústí n.L., Pedagogická fakulta UJEP 1996. 400 s. (ISBN 80-7044-147-X)

Sborník z mezinárodní konference *Žena — jazyk — literatura* shrnuje jedenaosmdesát příspěvků literárněvědných i jazykovědných, nechybí ovšem ani příspěvek filozofický, jehož autorkou je Jaroslava Pešková (k české fem. fil. srov. zvl. č. *Filos. čas.*, 1992, č. 5). Jde tedy o sborník značně pestrý, a to i žánrově — např. Naděžda Kvitková (s. 330n.) přispěla nekrologem. Přesto má sborník jedno ústřední téma, kterým je — jak napovídá již název sborníku — žena. Titul i *Slovo úvodem* editorky Dobravy Moldanové budí navíc očekávání, že předložené příspěvky nabídnou feministickou kritiku jazyka, literatury a literární teorie a historie (vzhledem k rozsahu sborníku si nadále všímám pouze příspěvků lingvistických). „Český pohled“ na téma žena je ovšem značně umírněný. Z řady příspěvků zaznívá distance k radikálnímu feminizmu americké a západoevropské provenience. Tak je tomu např. v příspěvku Ludmily Zimové, která je ráda, že nepatří k bojovným feministkám (s. 321). Tento zdráhavý postoj k takovému feminizmu, jaký panuje ve východní Evropě, české a slovenské feministky naléhavě odmítají. Jana Juráňová, která rediguje feministický časopis *Aspekt* v tematickém čísle *Revue Labyrinth* (1997, č. 1-2, 216 s.) s podtitulem *Ženy v umění* např. prohlásila, že „v postkomunistických krajinách, v Polsku aj v Maďarsku je to všade rovnaké zúfalstvo“ (s. 13).

Zatímco v české vědě se setkáváme spíše s odmítáním feminizmu, feministická lingvistika (= FL) v Americe a západní Evropě se stala vcelku tolerovanou lingvistickou disciplínou, a to nikoli

proto, že čítá bohatou bibliografií a jen v Německu dává chleba 70 profesorkám, jak konstatují Jana Valdřová (s. 288) a obdobně i Marie Maroušková (s. 292), ale proto, že se v ní skrývá velký intelektuální potenciál. Obávaný radikalismus se totiž při četbě autorek Luise F. Pusch, Senty Trömel-Plötz nebo Elisabeth Leiss ukazuje jako schopnost vidět s odstupem lingvistická dogmata jako např. arbitrárnost znaku, konfrontovat strukturálně-funkcionalistickou sémantiku se sémantikou referenční nebo odkrýt v jazyce uložené hodnotové představy či předsudky (evropské, mužské, zdravé...) společnosti, to znamená — podobně jako Lakoff a Johnson ve své slavné knize o metaforách — ukázat jazyk jako společenský fenomén již ve své konstrukci a dle potřeb a možností té které společnosti nabídnout zmírnění případné diskriminace v mluvě. Pokud vím, děje se tak s potřebným nadhledem, jak ze strany feministek, tak ze strany veřejnosti: *Weihnachtsmann* je na vánočních nápisech s humorem doplňován o formu *Weihnachtsfrau*, *Schneemann* mění své skupenství ve *Schneefrau* apod.

Důraz na pojetí jazyka jako společenského fenoménu sebou přináší odklon od deskriptivního popisu k interpretativnímu výkladu jazyka i mluvy — podle některých k polarizujícímu přeinterpretování, ideologii. Ať tak či onak, nevidí FL femininum a ženu v jazyce izolovaně od maskulina a muže, naopak je stále navzájem poměřuje, a má proto přinejmenším v tomto ohledu co říci. Naopak dosah některých lingvistických příspěvků v recenzovaném sborníku je s *ohledem na úkol vytyčený v úvodu* výrazně redukován tím, že téma ženy je pojednáno bez přihlídnutí k tématu muže, i tím, že jde o příspěvky ryze deskriptivní. Tak např. Ludmila Zimová ve svém příspěvku „*Dívčí*“, resp. „*ženská*“ *témata v učebnicích českého jazyka* (s. 317–324) vypočítává ženy, o nichž pojednávají české učebnice, aniž se zmiňuje o tom, jaký typ žen je preferován, nakořik jsou ve srovnání s ženami zastoupeni muži, jaký je podíl jiných témat apod. Květoslava Klímová zase zachycuje a kvantifikuje repertoár *Ženských jmen a jejich obměn ve slabikáři* (s. 325–326), aniž se zabývá repertoárem a frekvencí jmen mužských. A Ludvík Kuba ve svém zajímavém příspěvku *Pragmatonymická funkce ženských antroponym* (s. 381–386) konstatuje, že ženských jmen se často užívalo k pojmenování lodí, aniž si klade otázku, v jakém poměru jsou ženská pojmenování k pojmenování jiným (např. mužským), popř. proč jsou preferována právě jména ženská, třebaže se tu nabízí vysvětlení sociální (složení posádek), faktická (příd. lodí) i jazyková (benátská *nava* — ‚loď‘ byla femininum, podobně je *Titanic* v němčině *die*). Také Patrik Mitter ve svém příspěvku *Žena jako tertium comparationis v současné české frazeologii* (s. 387–389) popisuje přirovnání s motivem *ženy*, aniž se pozastavuje nad tím, že „přiznivá expresivita“ je spojena se (sexuální) přitažlivostí (*to je holka jako cumel, lusk...*), zatímco „negativní expresivita“ je spojena s absencí (sexuální) atraktivity (*to je ženská jako almara*) nebo s obsazením mužské role (*to je ženská jako generál*). Volba deskriptivního přístupu je snad dána snahou vyhnout se apriorismu, někdy až umělé polarizaci mezi „mužským“ a „ženským“ jazykem a stylem, mezi „mužskými“ a „ženskými“ strategiemi. (Styl jako určitý způsob strategického chování chápe např. Senta Trömel-Plötz v *Journal of Pragmatics*, 22, s. 199–209.)

Apriorismu při postižení rozdílných strategií jednání mužů a žen předchází Marie Čechová ve svém článku *Existují femininní specifika v pedagogické komunikaci?* (s. 306–316) využitím kvantitativních metod. Svůj příspěvek zaměřila k psychologickým a sociálním předpokladům školní komunikace mezi učitelkou/učitelem a žákyněmi/žáky. S ženským a mužským stylem se ve svém příspěvku *Existuje obecný styl ženský a mužský?* (s. 297–302) vyrovnává Milan Jelínek, který své zkoumání omezuje na funkční styl konverzační, v němž se podle něj může projevit expresivita (rozdíl mezi mužským a ženským stylem vidí tedy v odlišné míře „citovosti“, expresivity), zatímco ve stylu právně-administrativním, ekonomickém a vědeckém by se podle Jelínka výzkum specifík ženského a mužského stylu podnikal zbytečně (s. 300). František Uher ve svém příspěvku *Žena a jazyk reklamy* (s. 377–380) dokonce tvrdí, že jazyk ženské reklamy „odráží archetypické

vlastnosti ženy, její — ve srovnání s mužem — iracionálnější povahu“, která se podle Uhra projevuje např. v emotivním zdrobňování typu *kostýmek, přáníčko* apod. Uhrovi je možno namítnout, že užívání deminutiv v oblasti služeb, k nimž jeho příklady směřují, je jevem, který se zdaleka neomezuje jen na ženy. S Jelínkem by asi zase nesouhlasily feministicky orientované lingvistky, které se sice ve svých studiích zaměřily převážně na neformální dialog a v jeho rámci i na nonverbální komunikaci (o intonaci v americké angličtině viz např. Ruth M. Brend, o „řeči těla“ Marianne Wex), vcelku s úspěchem však v jiných souvislostech poukázaly na to, že právě odborné texty, modelová úřední korespondence, dotazníky, zákony aj. jsou téměř výhradně jen „mužské“ volbou pojmenování i stylizací otázek. To se např. v Německu promítlo i do nově koncipovaných formulářů. Jelínkovi však jde o to, aby postihl odlišné tendence v projevu žen a mužů. Tak konstatuje, že „repliky mužů (bývají) v konverzaci méně expresivní než repliky žen“ (s. 302), že ženy tlumí „expresivní stránky řeči“ (s. 301), s odkazem na Eisnera i to, že „ženy mají zálibu v jazykové nadsázce“ (*úžasné obratný* apod.) (s. 298n.) a že „mají celkem abstinentní vztah k cizím slovům“ (s. 298), což si lze spolu s Čmejkovou (SaS, 1995, s. 46) vysvětlit tím, že „rod (= pohlaví) nelze chápat jako jednoduchou nezávislou proměnnou“, neboť se vždy kombinuje též se vzděláním, sociálním postavením apod. FL by ovšem v této „abstinenci“ asi nejspíš viděla sociální diskriminaci žen (což minimálně v době vzniku Eisnerovy studie není zcela od věci).

Před apriorismem a „ukvapenou generalizací“ varuje i článek *Ženy a muži: zdvořilost v dialogu (na příkladu „mluvení druhého“)* (s. 333–337) od Jany Hoffmannové. Hoffmannová konkrétními příklady dokládá, že tzv. pozitivní mluvení za druhého (podpora, solidarita), které má být typické pro ženy, i tzv. negativní mluvení za druhého (zesměšňování, konfrontace), které má být typické pro muže, lze doložit i u druhého pohlaví. Příklady Hoffmannové jsou zřetelné, jasně interpretované a přesvědčivé. Je nicméně možno konstatovat, že zatímco muži projde v rozhovoru i velmi urážlivé mluvení za druhého („proč tam nejdeš?“ — „vona je hloupá...“), podobně jednající žena platí za „generálku“ či „semetriku“ a naopak. Tedy jinak řečeno: obě strategie mohou nepochybně užívat mluvčí obou pohlaví, společensky „průchodné“ je nicméně spíše obsazení „mužské role“ (negativní mluvení místo druhého) mužem a „ženské role“ (pozitivní mluvení místo druhého) ženou. Hoffmannová má tedy pravdu v tom, že jde možná o ukvapenou generalizaci, přesto tato generalizace nejspíš odpovídá realitě a má co říci o společenské přijatelnosti příslušných rolí a tím i skutečných hodnotách společnosti.

Americká i západoevropská FL si ovšem neklade jen otázku, zda existují rozdíly v „ženském“ a „mužském“ užívání jazyka, protože si na prvním místě klade otázku, zda problém nevěží v samotném jazykovém systému, jeho kategoriích a jejich vzájemných relacích. Ty totiž reflektují a zpětně určují způsob myšlení a hodnocení reality, čili naše hodnoty. Nikoli náhodou pojmenovala Luise F. Pusch soubor svých feministicky laděných esejů *Němčina jako jazyk mužský*. (Stylu feministických textů si v příspěvku *K prostředkům výstavby feministického textu* (s. 303–305; srov. též NŘ, 80, s. 19–25) povšimla Iva Nebeská.) Na tomto pozadí nastoluje FL otázku diskriminujícího užití jazyka i požadavek nápravy daného stavu prostřednictvím cílené jazykové politiky. Pouze na tu se soustředil příspěvek Jany Valdrové *Sexismus v německém jazyce a situace u nás* (s. 288–291), která upozorňuje na ignorování žen v materiálech MŠMT a úřadů práce, v nabídkách volných míst apod. Také Marie Maroušková si ve svém příspěvku *Jazykové předpoklady rozvoje Frauenlinguistik v Německu* (s. 292–296) povšimla konkrétních kroků, které mají snížit diskriminaci žen v jazyce. Maroušková eviduje některé, většinou obecně známé změny v úzu němčiny, které přinesl feminismus: splitting čili užívání lomítka (*StudentInnen, Student/Studentinnen*), substantivizace adjektiv a přičestí (*der/die Studierende*), preference neutrálních kompozit typu *Lehrperson, Lehrkraft*, proměny pronominálního systému (*man/frau, jedermann/jedefrau, jedefr...*), tvoření nových slov (*das Professor...*) a eliminace lexémů. O aplikaci

těchto postupů v češtině se pokusila Jana Valdřová v článku *K české genderové lingvistiky* (NŘ, 80, s. 87–97). Na omezené možnosti těchto postupů v češtině upozornil F. Daneš v komentáři *Ještě jednou „feministická lingvistika“* (NŘ, 80, s. 256–259), kde poukázal jak na umělost těchto návrhů, tak na ztížení komunikačního procesu, které by bylo jejich důsledkem. Daneš nicméně ve své kritice — bohužel stejně jako Valdřová — redukuje problém FL na „problematické úsilí o reformování či reglementování jazyka přicházející z vnějšku“ (ib. s. 258), které je sice společensky nejviditelnějším, ale také nejméně zajímavým tématem FL.

Výhradně o český materiál se opel Jaroslav Hubáček ve své studii *K tvoření názvů přechýlených* (s. 271–273). Hubáček konstatuje, že jde o slovtvorný proces s historickou tradicí, a popírá tak „zjednodušující tezi, že dotváření ženských protějšků je aktuální zejména v moderní době v souvislosti s uplatněním žen v různých diferencovaných profesích a aktivitách, a že tedy jde o motivaci zčásti i sociologicky podmíněnou“ (s. 271). Zjednodušující je ovšem i ignorování sociálních souvislostí, což velmi zřetelně ukazuje příspěvek Mieczysława Basaje *Determinanty płci żeńskiej w języku polskim i czeskim* (s. 274–278). Basaj v něm konstatuje, že němčinou motivovaný proces odbourávání tvarů *Nowakowa // Nowakówna* ve prospěch podoby *Nowak* (s. 276) započal v polštině po první světové válce. (Tento proces se uzavřel po druhé světové válce a na ostatní slovanské jazyky v té či oné podobě čeká v souvislosti s integrací do Evropského společenství.) Dále Basaj upozorňuje i na to, že ženské podoby některých označení jsou v polštině sice možné, neužívají se však pro svou nižší prestiž; nejsou-li přechýlené tvary přímo urážlivé či žertovné (*docentka*). Ostatně, i pro češtinu počátku 20. století konstatuje Oberpfalcer (*Rod jmen v češtině*, Praha 1933, s. 242), že „mužský rod (volíme) z úcty, ze zdvořilosti. Má-li žena vážné postavení ve společnosti, nebo když jde o vynikající výkon, o akademickou hodnost a pod., bývá užito maskulina proti pravidlům mluvnické shody“. K tomu je myslím třeba dodat jen to, že Oberpfalcer má v tomto kontextu na mysli přechýlené tvary a poukazuje tak implicitně na diskriminaci žen v jazyce a jeho prostřednictvím. Na specifický případ diskriminace se ve své studii *Obraz znásilnění v polistopadových černých kronikách* (s. 262–266) zaměřil Jiří Homoláč, který upozorňuje na užívání parodizujících prvků a zlehčujících eufemismů v textech s výše uvedeným tématem, jež černou kroniku v *LN*, *MFD* aj. mění v beletrizující „červenou knihovnu“ i v případech brutálních činů.

Ostatní články propojuje téma ženy jen velmi volně. V žádném případě není závazkem k feministickému (sociolingvistickému) pohledu na dílčí jazykový jev. Sociolingvistickému vyhodnocení jazykového materiálu se vědomě vyhýbá třeba lexikologická studie Přemysla Hausera *Žena a muž* (s. 267–270), v níž autor deskriptivním způsobem popisuje slovní čeledi spojené s výrazy uvedenými v titulu. Přitom existence výrazů typu *ženatý, ženáč...* a absence obdobných výrazů odvozených od *muž* (žena je prostě jen *vdaná* — viz Machek) se k analýze tohoto typu přímo nabízí; stejně jako *ženich — nevěsta, zženštilý* (Hauser neuvádí) — *mužatka, mužstvo — ??ženstvo, vzmužit se* aj. Téma ženy je volným poutem k ostatním příspěvkům i v systematické studii Karla Kamiše s názvem *Jmenný rod v romštině* (s. 282–287). Nejasný je však — zvláště v typologicky zaměřené práci — způsob převodu příkladových vět: *Le dades hin duj racle* překládá Kamiš podle smyslu ‚Otec má dva syny‘, třebaže tvar *le dades* není v nominativu. Podobně volným poutem k ostatním příspěvkům je téma ženy i v lexikologickém příspěvku Milana Davida *K mluvě politických vězeňkyň padesátých let* (s. 348–351) nebo v česko-arabském kontrastivním příspěvku Khalid Elbltagi o *Ženském rodu a vlastních jménech* (s. 279–281), v němž si autorka povšimla především role rodu pro „sounáležitost slov v arabské větě“. V češtině se rod tímto způsobem uplatňuje např. v apozici: *Y. X-ý, předseda vlády* vs. *Y. X-á, předsedkyně vlády* apod. Oslovování žen ve staročeských památkách si všímá Marie Racková ve studii *Dobrojtro vám, krásné panie* (s. 338–343), v současné češtině Ivana Kolářová v příspěvku *Substantiva ženského rodu a oslo-*

vování (s. 344–347). Základní oslovení *paní* je hodnoceno značně protichůdně jistě i proto, že ani Kolářová, ani citované starší české autority při hodnocení nerozlišují mezi oslovením *paní* a *paní* + *jméno/příjmení*; toto rozlišení je ovšem v literatuře o oslovení nejen vcelku běžné (pro češtinu srov. např. Kněfová, NŘ, 78, s. 36–44), ale také dost podstatné pro jeho hodnocení. Sporné nebo nepřesné je tvrzení, že výrazem *milostpaní* a *milostivá paní* jsou „v literatuře a filmech, jejichž děj se odehrává v 19. a v první polovině 20. století, (...) oslovovány atraktivní ženy“ (s. 346) nebo že výraz *slečno* je oslovení „pro mladá děvčata“ (s. 344). Překvapivý je ve výkladu o oslovení dále nekomentovaný příklad *Měla hodnou paní nad sebou* (s. 344).

Editorka se v úvodu (s. 3) zmiňuje o tom, že „naše lingvistika ženskému fenoménu nevěnovala soustavnější pozornost. V jistém smyslu jsme tedy nešli cestou nevyšlapanou (sic!). O to zajímavější.“ Navzdory editorčinu příslibu v úvodním slovu však lingvistické příspěvky recenzovaného sborníku většinou nemají ambici přispět k FL v tom smyslu, jak se FL běžně rozumí. Zdá se tedy, že autorky a autoři spíše sdílejí názor Jany Hoffmannové (NŘ, 78, s. 80), že „pokud tedy [lingvistika] vyniká hlavně svým feministickým zaměřením, není (...) jí nikterak třeba“.

Marek Nekula

Nada Svovilová, Hana Prouzová, Anna Jirsová: Slovesa pro praxi. Academia, Praha 1997, 359 str. (ISBN 80–200–0618–4)

S podtitulem *Valenční slovník nejčastějších českých sloves* vychází u nás poprvé dílo dlouho už citelně postrádané a postulované, a proto — zejména lingvisty — se zájmem, ba s jistým napětím očekávané. Jde tedy především o práci, která je pokusem zaplnit mezeru v dosavadních metodologických způsobech popisu jazyka (češtiny), obohatit je o pohled (přístup) v našem prostředí nový. Její nesporný přínos je v tom, že ukazuje cesty, ale (často implicitně) i úskalí pro další zpracovávání tohoto tématu na většině, popřípadě na „úplném“ korpusu českých sloves, a že nikoli nevýznamně prakticky demonstruje propojení slovníku a gramatiky (syntaxe), zachovávajíc si však pohled lexikologický.

Autorky jsou renomované lingvistky, většinou dlouholeté vědecké pracovnice Ústavu pro jazyk český AV ČR, mají zkušenosti z účasti na fundamentální práci *Větné vzorce v češtině* (Fr. Daneš a kol.) a spoluautorství na (akademické) *Mluvnici češtiny 3*. To je zřejmě už z *Předmluvy*. — Počet 767 valenčně analyzovaných sloves může vybudovat pochybnosti. Autorky však tento výběr přijatelně zdůvodňují tím, že jde o slovesa nejfrekventovanější (nejčastější). Z tohoto hlediska je proto třeba jejich výběr hodnotit spíše pozitivně, a to už proto, že většina „nejčastějších“ sloves jsou slovesa mnohovýznamová, a chovají se tudíž valenčně velmi různě; bylo tak možná naznačit (ale nikoli kauzálně vyložit) souvislosti mezi sémantikou slovesných predikátorů a jejich valenčními potencionály.

Jako syntaktik, tedy ze syntaktického pohledu, měl bych k recenzované práci mnoho, velmi mnoho připomínek, postulatů i námitek. Respektuji však daný pohled lexikologický, a omezím se proto v tomto dilematu na několik poznámek, které jsou a zřejmě ještě budou představovat „skřipění“ při střetu valenční lexikologie a valenční syntaxe. Většinou jsou to otázky.

Jde už o sám pojem valence. Jde o rovinu syntaktickou, nebo sémantickou? Nemíchá se tu poněkud sémantický participant (aktant) s „aktantem“ valenčním? Má slovo v infinitivu (NĚST)